

Legal mode and legal order: functional aspect of cooperation of categories of legal science

Правовий режим і правовий порядок: функціональний аспект взаємодії категорій правової науки

Liudmyla Vakaryuk

Ключові слова:

категорія правової науки, правовий режим, правовий порядок, взаємодія та співвідношення понять.

Key words:

legal mode, legal order, correlation and cooperation of categories of legal science.

Постановка проблеми. Вивчення та аналіз будь-якого явища правової дійсності та категорії наукової доктрини варто розпочинати з етимологічного визначення поняття. Даний підхід є загальновідомим для наукової сфери та має об'єктивне обґрунтування. Зокрема, відповідна наукова інтерпретація досліджуваного феномена правової дійсності дає можливість сформулювати комплексне та одночасно правильне розуміння про те чи інше правове явище, визначити сутнісні особливості та призначення останнього в правовій системі.

«Правовий режим» та «правовий порядок» – категорії юридичної науки, що є об'єктом численних наукових досліджень і теоретичних розробок. Крім того, розвиток науки об'єктивно сприяє появі нових різноманітних позицій щодо визначення та, відповідно, розуміння даних термінів. З огляду на це, теоретико-правове дослідження правового режиму та правопорядку не втрачає своєї актуальності. Крім того, зважаючи, що дані категорії тісно пов'язані з правом та ефективним втіленням його в практику суспільного життя, доцільним з точки зору науки є встановлення факту їх взаємодії між собою та визначення характеру такого поєднання. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена також і тим, що визначення теоретичних аспектів діалектичного співвідношення даних понять дає змогу виявити нові сутнісні особливості останніх, не з'ясованих за результатами однобічного та ізольованого теоретико-правового аналізу, що, в свою чергу, розширює сферу наукових знань про відповідне явище правового життя.

Стан дослідження проблеми. Наукові та практичні питання правового режиму як категорії юридичної науки та явища правової дійсності були та залишаються предметом дослідження в працях вчених – представників загальної теорії права, а також, з урахуванням базисних та фундаментальних напрацювань, дана тематика досліджується на рівні окремих галузей права, що свідчить про розширення сфери застосування відповідного категоріального явища. Зокрема, свою увагу дослідженню даної проблематики присвятили С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, М.І. Байтін, Д.М. Бахрах, І.В. Борискова, О.С. Іюффе, В.Б. Ісаков, С.А. Комаров, А.В. Малько, М.І. Матузов, Л.А. Морозова, В.Б. Рушайло, Е.Ф. Шамсумова тощо. Тема правопорядку в цілому зустрічається в працях вчених та наукових статтях дослідників, серед яких: Н.С. Анциферова, Н.В. Атаманова, Є.В. Воробйова, Д.А. Керімов, Т.Ю. Кирилюк, М.І. Козюбра, А.Ф. Крижанівський, Н.М. Оніщенко, Н.В. Панаріна, Т.С. Подорожна, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, В.Н. Хропанюк, Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик та інші.

Мета статті. З огляду на вищенаведені твердження, завданням відповідного дослідження є теоретико-правовий аналіз наукової доктрини в частині етимологічного визначення та сутнісного розуміння правової основи юридичних категорій, якими є «правовий режим» та «правапорядок», і з урахуванням фундаментальних знань про відповідні феномени правової дійсності мета статті – з'ясувати характер логічного співвідношення та функціонального поєднання цих категорій.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом «правовий режим» виступає однією з найбільш вживаних категорій юридичної науки. Вона широко використовується у законодавчих актах України, в зв'язку з чим набуває нормативного значення. Наукові підходи до визначення даного поняття та його розуміння в силу специфіки та значення відповідного феномену правової дійсності – різноманітні. Доктринальні

визначення, запропоновані вітчизняною правовою наукою, свідчать про дослідження правового режиму в різних площинах та розуміння його в багатьох аспектах. У зв'язку з вищенаведеним дана категорія не втрачає своєї актуальності в науковому колі.

Водночас класичним для теорії залишається визначення та розуміння, що свого часу було запропоноване С.С. Алексєєвим. Так, на думку науковця, правовий режим можна розглядати як особливий порядок правового регулювання, виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, і які створюють особливу спрямованість регулювання¹. Саме таке розуміння правового режиму покладене в основу визначення, запропонованого вченими М.І. Матузовим і А.В. Малько. Зокрема, на думку авторів, правовий режим – це особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні юридичних засобів і створює бажаний соціальний стан та конкретну міру сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права².

На думку Н.Д. Гетьманцевої, саме правовий режим повинен забезпечити бажаний соціальний ефект, так як саме він втілений у відповідних способах, засобах і прийомах, тобто методі правового регулювання, який завдяки впливу на свідомість і поведінку суб'єктів показує спосіб і шлях до відповідного, як правило, результату³.

Досить цікавим та ґрунтовним є авторське визначення правового режиму, яке запропонувала Соколова І.О. Так, на її думку, під правовим режимом доцільно розуміти засновану на загальних засадах регулювання сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, які забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності⁴.

На наш погляд, всі вищенаведені визначення комплексно розкривають сутність категорії «правовий режим». Проте науці відомі й інші наукові інтерпретації, в основі яких інше етимологічне розуміння відповідного поняття.

Зокрема, Л.А. Морозова визначає правовий режим як результат регулятивного впливу на суспільні системи визначеного набору юридичних засобів, що властиві окремій галузі права, і які забезпечують нормальне функціонування відповідного комплексу суспільних відносин. В свою чергу, В.Б. Ісаков визначає правовий режим як соціальний режим певного об'єкта, що закріплений правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів⁵. З огляду на вищенаведені позиції можна дійти висновку, що «система юридичних засобів», за допомогою якої реалізується правове регулювання, – не основна визначальна властивість правового режиму, а другорядна. Оскільки в якості ключової характеристики виступають «результат регулятивного впливу» та «соціальний режим певного об'єкта».

А.П. Ситніков визначає правовий режим в якості самостійного правового засобу держави, що застосовується з метою забезпечення безпеки громадян і захисту конституційного устрою, а також як спеціалізований порядок діяльності суб'єктів права, призначений для вирішення специфічних завдань чи функціонування публічно-владних суб'єктів в особливих ситуаціях⁶.

Таким чином, незважаючи на багатоаспектний характер правового режиму, про що свідчать численні дослідження етимологічного визначення даного поняття, варто пам'ятати наступне. Правовий режим – це прояв нормативності права на вищому рівні, тому що забезпечує стійке нормативне регулювання певних суспільних відносин, сприяє оптимальному використанню певних об'єктів права⁷. Крім того, правовий режим

¹ Шамсумова Э.Ф. Правовые режимы: теоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Шамсумова Эмма Файсаловна. – Екатеринбург, 2001. – С. 61.

² Матузов Н.И. Правовые режимы: вопросы теории и практики / Н.И. Матузов, А.В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 17.

³ Гетьманцева Н.Д. Особливості правового регулювання трудових відносин: [монографія] / Н.Д. Гетьманцева. – Чернівці : Технодрук, 2015. – С. 34.

⁴ Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.О. Соколова; Нац. ун-т «Юридична акад. Укр. ім. Я. Мудрого». – Харків, 2011. – С. 9.

⁵ Шамсумова Э.Ф. Правовые режимы: теоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Шамсумова Эмма Файсаловна. – Екатеринбург, 2001. – С. 62.

⁶ Ситников А.П. Вопросы соотношения категорий «правовой режим», «правовое состояние», «правовой порядок» / А.П. Ситников // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 31 (169). Право. – Вып. 21. – С. 11.

⁷ Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.О. Соколова; Нац. ун-т «Юридична акад. Укр. ім. Я. Мудрого». – Харків, 2011. – С. 9.

як змістовна характеристика конкретних нормативних засобів, що має на меті організацію відповідної сфери життєдіяльності людей, дозволяє зрозуміти, яким чином відбувається трансформація вимог норм права та правових приписів у правомірну поведінку суб'єктів права, які стадії охоплює даний процес, а також дає можливість виділити ключові юридичні інструменти, що спрямовані на досягнення цілей відповідного режиму⁸.

Поняття «правопорядок» належить до числа центральних та фундаментальних правових категорій юридичної науки. Крім того, мова йде про складне та водночас багатогранне соціальне та правове явище. В силу даних обставин відповідна категорія права постійно перебуває під кутом зору наукових досліджень та теоретичних спостережень. Зважаючи на дану обставину, наукова література пропонує чимало доктринальних інтерпретацій з приводу етимологічного визначення та сутнісного розуміння даного поняття.

Так, категорію правопорядку розглядають в наступних аспектах: як стан, пов'язаний з фактичною реалізацією права та законності, стан фактичної впорядкованості суспільних відносин; результат дії права, стан вольових суспільних відносин; стан суспільного життя, що характеризується внутрішньо узгодженою системою правових відносин і зв'язків; процес реалізації волі народу, оформленої й у вигляді норм, і як правовідносин; якісний стан суспільних відносин⁹.

З огляду на вищенаведені твердження можна констатувати, що мова йде про внутрішні сутнісні особливості відповідного явища правової дійсності, покладені в основу його визначення. Останні знайшли своє відображення в наукових інтерпретаціях досліджуваного поняття, запропонованих правовою доктриною. Розглянемо окремі з них з метою формування комплексного уявлення про правопорядок як категорію правової науки, а також – як явище правової дійсності.

Найбільш поширеним визначенням поняття правопорядку в теоретичній правовій літературі є розуміння його як стану впорядкованості правом суспільних відносин, як правовий стан суспільних відносин. Проте в межах даного підходу існують внутрішні суперечності. Так, науковці, які підтримують відповідне формулювання визначення правопорядку, зміщують ключові акценти наукового визначення терміну. Зокрема, правопорядок як правовий стан суспільних відносин трактується в значенні системи суспільних відносин, регламентованих правом. До прикладу, В. Хропанюк запропонував таку дефініцію: правопорядок – це система суспільних відносин, яка встановлюється в результаті точного і повного здійснення розпоряджень правових норм усіма суб'єктами права¹⁰. Подібної точки зору дотримується і Т. Кирилюк, на думку якої, правовий порядок – це система суспільних відносин, що врегульовані нормами права і упорядковані в результаті правомірної поведінки суб'єктів суспільного життя¹¹.

Однак, формулювання визначення правопорядку саме в такий спосіб нівелює правильне розуміння сутності даного феномену, оскільки «правопорядок» за своїм смисловим навантаженням не може отожднюватися з категорією «правові відносини». Цієї позиції дотримується С.С. Сенчук, який, в свою чергу, трактує правовий порядок як обумовлений високим рівнем правосвідомості та правової культури стан відповідності суспільних відносин правовим нормам, котрий реалізується через правомірну поведінку¹².

Досить звуженим є підхід до розуміння правопорядку як результату законності. Однак правопорядок не зводиться лише до ефективної реалізації вимог закону, пріоритетом є право, що значно ширше, ніж закон. Тому, з огляду на дану обставину, Т.С. Подорожна пише: «правопорядок варто розглядати як результат дії права, сукупний результат дії всіх правових засобів, що виражається у фактичній, реальній упорядкованості суспільних відносин, у набутті ними властивостей системності, узгодженості, несуперечності, неконфліктності, організованості, гармонійності інтересів у функціонуванні суспільства (суспільних відносин) в межах заданих правом параметрів¹³.

⁸ Утяшов Э.К. Правовые режимы: понятие, признаки, структура, методы правового регулирования / Э.К. Утяшов // Право и политика. – 2014. – № 2(170). – С. 257.

⁹ Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: [монографія] / Т.С. Подорожна. – Київ: Юрінком Інтер, 2016. – С. 25-26.

¹⁰ Хропанюк В.Н. Теория государства и права : [учебник для высших учебных заведений] / под редакцией профессора В.Г. Стрекозова. – М. : Издательство «Интерстиль», «Омега – Л». 2008. – С. 347.

¹¹ Кирилюк Т.Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки / Т.Ю. Кирилюк // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 43.

¹² Сенчук С.С. Теоретические проблемы социальной природы правового порядка / С.С. Сенчук // Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2014. – № 1(25). – С. 229.

¹³ Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: [монографія] / Т.С. Подорожна. – Київ: Юрінком Інтер, 2016. – С. 30.

Таким чином, розглянувши та проаналізувавши основні та водночас ключові етимологічні визначення понять, що є предметом даного дослідження, пропонуємо розглянути функціональний аспект взаємодії категорій «правовий режим» та «правовий порядок». З урахуванням базисних елементів, які складають основу поняття «правовий режим», можна стверджувати, що правовий режим є змістовною категорією права. Він визначає вектор діяльності й одночасно характер поведінки учасників суспільних відносин, регламентованих правом. Результат впливу правового режиму і загалом його ефективність відображається в правовому стані, що іменується «правовий порядок». Отже, в даному випадку прослідковуємо процес односторонньої взаємодії, що реалізується через вплив правового режиму на правовий порядок, відображення якості правового режиму та ефективності режимного регулювання з урахуванням характеру впорядкування суспільних відносин та відповідності останніх праву.

Окрім взаємодії, що реалізується за допомогою формули «правовий режим → правопорядок», можлива і зворотна взаємодія. Її сутність полягає в тому, що стан упорядкованості суспільних відносин, регульованих правом, їх відповідність вимогам та принципам права показує, настільки ефективним та доцільним є той чи інший правовий режим, і чи взагалі такий режим може вважатися правовим. Тому, з урахуванням даної обставини, взаємодія категорій «правовий режим» та «правовий порядок» має важливе практичне значення, оскільки є відображенням реального втілення принципів права в практику буденного життя. А результат такої взаємодії, в свою чергу, визначає напрямки подальших наукових досліджень стосовно правової природи правового режиму та змістовних елементів, які складають основу даної категорії.

У контексті нашого дослідження слід зауважити, що в науці існує позиція, яка передбачає так зване «змішування» категорій «правовий режим» та «правовий порядок». Відразу зазначимо, що даний підхід не обґрунтований у силу жодних обставин, оскільки мова йде про ототожнення самостійних та фундаментальних категорій юридичної науки, кожна з яких має власне місце та призначення в правовій системі. Так, на думку С.М. Олейникова, правовий режим є логічним продовженням державного режиму та вищим ступенем організованості й органічного поєднання з державним режимом. Науковець аргументує власну позицію тим, що поняття «правового режиму» виступає явищем багатомірним, багатоаспектним і має бути розподілено на режим законності, режим державної дисципліни і режим *правопорядку* (курсив наш. – Л. В.)¹⁴. У даному випадку прослідковується поглинання правовим режимом категорії «правопорядок», що, в свою чергу, не відповідає фактичному та нормативному стану речей. Існує й інша позиція, сутність якої полягає в тому, що в правовому аспекті категорія «правопорядок» досить близька за змістом до категорії «режим». Аргументується даний підхід тим, що категорія «режим» термінологічно заснована на впорядкуванні відповідних суспільних відносин¹⁵. Проте таке впорядкування виступає в якості мети правового режиму, а в аспекті правопорядку – як результат ефективної реалізації права. Тому, зважаючи, що «впорядкування суспільних відносин» при характеристиці правового режиму та правопорядку має різну цільову спрямованість, не доцільно говорити про так звану схожість даних правових категорій, оскільки в такий спосіб нівелюються об'єктивне розуміння їх сутності та особливості індивідуалізації кожного з них.

Висновки. Отже, в процесі теоретико-правового аналізу правової природи етимологічного визначення понять «правовий режим» та «правовий порядок», з'ясування характеру та особливостей їх логічного поєднання та функціонального співвідношення, ми дійшли наступних висновків. Дані категорії – самостійні та фундаментальні в системі категоріального апарату права. Кожне з них має власну наукову та практичну цінність, у зв'язку з чим їх ототожнення є неправильним та некоректним. Проте, зважаючи, що дані категорії безпосередньо пов'язані з правом, як таким, та його ефективним втіленням в практику суспільного життя, можна говорити про співвідношення понять «правовий режим» та «правовий порядок», що є логічно виправданим та науково обґрунтованим. У свою чергу, відповідна взаємодія також має теоретичне та практичне значення, оскільки дає можливість оцінити, настільки ефективним є той чи інший правовий режим, з однієї сторони, та з іншої – чи можна вважати правовий порядок, що настає в результаті впорядкування певної сфери життєдіяльності учасників правовідносин та врегулювання відповідного комплексу суспільних відносин, правовим, тобто таким, що фактично, а не лише декларативно, відповідає праву, його вимогам та принципам.

¹⁴ Гайдамака І.О. Правовий режим: поняття та види / І.О. Гайдамака // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2008. – Вип. 15. – С. 122.

¹⁵ Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: [монографія] / Т.С. Подорожна. – Київ: Юрінком Інтер, 2016. – С. 30.

Анотація

Проаналізовано основні етимологічні визначення понять «правовий режим» та «правовий порядок». З'ясовано, що дані поняття – самостійні та фундаментальні в системі категоріального апарату права. У зв'язку з цим їх ототожнення є неправильним та некоректним. Проте, оскільки дані феномени юридичної науки та правової дійсності пов'язані з правом та його ефективним втіленням в практику суспільного життя, можна говорити про логічне поєднання та функціональне співвідношення даних понять. Така особливість є логічно виправданою та науково обґрунтованою.

Summary

The basic etymological decision of concepts "legal mode" and "legal order" are analyzed in this article. It is set that these concepts are independent and fundamental in the system of category apparatus of legal science. In this connection their equation is wrong and improper. But as these phenomena of legal science are related to the right and his effective realization in practice of public life it is possible to talk about logical combination and functional correlation of these concepts. In addition, each of them has an own scientific and practical value. In turn, corresponding correlation too carries in itself a theoretical and practical value as gives an opportunity to estimate so effective is one or another legal mode and whether it is possible to consider a legal order that comes as a result of regulation of certain sphere of public relations by legal, such that not only declarative but also actually corresponds to the right on the whole and to his principles in particular.

Використана література:

1. Гайдамака І.О. Правовий режим: поняття та види / І.О. Гайдамака // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2008. – Вип. 15. – С. 120–127.
2. Гетьманцева Н.Д. Особливості правового регулювання трудових відносин : [монографія] / Н.Д. Гетьманцева. – Чернівці : Технодрук, 2015. – 592 с.
3. Кирилюк Т.Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки / Т.Ю. Кирилюк // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 39–44.
4. Матузов Н.И. Правовые режимы: вопросы теории и практики / Н.И. Матузов, А.В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 16–29.
5. Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : [монографія] / Т.С. Подорожна. – Київ : Юрінком-Інтер, 2016. – 536 с.
6. Сенчук С.С. Теоретические проблемы социальной природы правового порядка / С.С. Сенчук // Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2014. – № 1(25). – С. 226–229.
7. Ситников А.П. Вопросы соотношения категорий «правовой режим», «правовое состояние», «правовой порядок» / А.П. Ситников // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 31 (169). Право. – Вып. 21. – С. 9–11.
8. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.О. Соколова ; Нац ун-т «Юридична акад. Укр. ім. Я. Мудрого». – Харків, 2011. – 23 с.
9. Утяшов Э.К. Правовые режимы : понятие, признаки, структура, методы правового регулирования / Э.К. Утяшов // Право и политика. – 2014. – № 2(170). – С. 252–259.
10. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : [учебник для высших учебных заведений] / под редакцией профессора В.Г. Стрекозова. – М. : Издательство «Интерстиль», «Омега – Л». 2008. – 384 с.
11. Шамсумова Э.Ф. Правовые режимы: теоретический аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Э.Ф. Шамсумова – Екатеринбург, 2001. – 213 с.

Liudmyla Vakaryuk,

*Candidate of Juridical Sciences, Senior Lecturer at Department of Public Law
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*